

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΑΡΙΑΔΗ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΕΤΗΡΙΔΑ
ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ

Τ Ο Μ Ο Σ
ΕΝΔΕΚΑΤΟΣ

ΡΕΘΥΜΝΟ 2005

Αρχιτεκτονική αποκατάσταση των τάφων Ι και ΙΙ του Βόρειου Νεκροταφείου των προϊστορικών Γουρνιών στην Κρήτη*

ΓΙΩΡΓΟΣ ΒΑΒΟΥΡΑΝΑΚΗΣ

«Ω.Ι.»

Εισαγωγή

Το λεγόμενο «Βόρειο Νεκροταφείο» των Γουρνιών αποτελεί ένα από τα καλύτερα σωζόμενα και πλήρως δημοσιευμένα προϊστορικά νεκροταφεία στην ανατολική Κρήτη. Οι τάφοι Ι και ΙΙ αποτελούν το γνωστότερο σύμπλεγμα κτισμάτων της θέσης. Η χρήση τους ανάγεται στην MM¹ περίοδο. Εδώ επιχειρείται για πρώτη φορά μία πλήρης αρχι-

---

* Το παρόν κείμενο εκπονήθηκε στο πλαίσιο μεταδιδακτορικού ερευνητικού προγράμματος με τίτλο «Τοπογραφία και Αρχιτεκτονική στη Μινωική Κρήτη». Η έρευνα διεξάγεται στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών υπό την επιστημονική εποπτεία της Ε. Μαντζουράνη, αναπλ. καθηγήτριας Προϊστορικής Αρχαιολογίας. Ο Γ. Βαβουρανάκης είναι ο κύριος ερευνητής του προγράμματος, στο οποίο συμμετέχει και ο Χ. Κανελλόπουλος, ο οποίος έχει εκπονήσει τις φωτορρεαλιστικές αρχιτεκτονικές αποκαταστάσεις. Η έρευνα χρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση, μέσω του προγράμματος ENTER 2001 της Γενικής Γραμματείας Έρευνας και Τεχνολογίας του Υπουργείου Ανάπτυξης, στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος Έρευνας και Τεχνολογίας ΕΠΑν, Μέτρο 8.3. Βάση της έρευνας αυτής αποτέλεσε η διδακτορική διατριβή του Γ. Βαβουρανάκη, με τίτλο *Funerary landscapes east of Lasithi, Crete, in the Bronze Age*, η οποία εκπονήθηκε στο Τμήμα Αρχαιολογίας και Προϊστορίας του Πανεπιστημίου του Sheffield, με επίτη τον Prof. K. Branigan, σύμβουλο τον Prof. J. Barrett και ξεεταστές τους Dr. P. Day και Prof. C. Mee. Για τη διδακτορική του έρευνα ο Γ. Βαβουρανάκης υπήρξε υπότροφος του Ιδρύματος «Π. & Ε. Μιχελή» για το ακαδημαϊκό έτος 2000-2001, αλλά και της Ελληνικής Αρχαιολογικής Επιτροπής του Ηνωμένου Βασιλείου και της κυρίας Μ. Egon για τα ακαδημαϊκά έτη 1998-2000. Τις απόψεις και το κείμενο σχολίασαν οι Χ. Κανελλόπουλος, Ε. Μαντζουράνη, Χρ. Μπουλώτης, Γλωσσικά επιμελήθηκε το κείμενο η Μ. Χονδρογιάννη. Ο Γ. Βαβουρανάκης ευχαριστεί όλους τους προαναφερθέντες για τη συμβολή τους στην έρευνά του, αν και η ευθύνη του κειμένου βαρύνει αποκλειστικά τον ίδιο.

1. Χρησιμοποιούνται οι ακόλουθες συντομογραφίες ως προς τη σχετική χρονολόγηση στη Μινωική αρχαιολογία: ΝΑ: Νεολιθική περίοδος, ΠΜ: Πρωτομινωική περίοδος, ΜΜ: Μεσομινωική περίοδος, ΥΜ: Υστερομινωική περίοδος. Για την αντιστοιχία των περιόδων και υποπεριοδών στις οποίες υποδιαιρούνται με την ευρέως αποδεκτή απόλυτη χρονολόγηση βλ. Cadogan 1992.

τεκτονική αποκατάσταση των δύο τάφων ώστε να αποτιμηθούν κριτικά οι υπάρχουσες ερμηνευτικές προσεγγίσεις. Η προτεινόμενη αποκατάσταση βασίζεται στη δημοσιευμένη εκτενή μελέτη του², καθώς και νέα επιτόπια και βιβλιογραφική έρευνα. Οι φωτορεαλιστικές αποκαταστάσεις, που συνοδεύουν το παρόν κείμενο, αποτελούν αποτελέσματα της παραπάνω συνδυασμένης μελέτης και αναπλάθουν, όχι μόνο τη μορφή των μνημείων, αλλά και του άμεσου τοπογραφικού τους περιβάλλοντος.

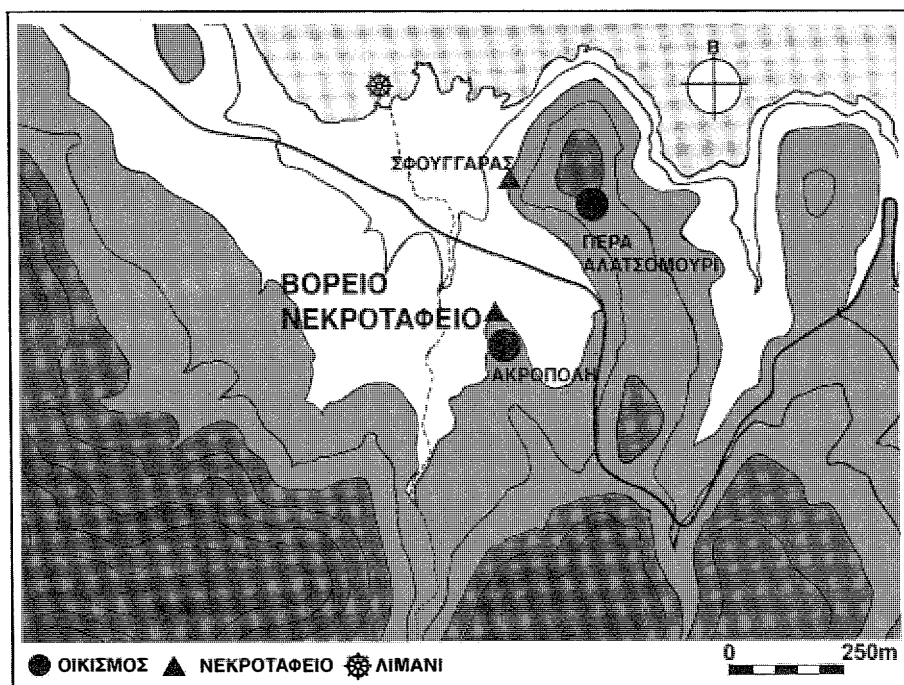
Η ανάπλαση αυτή έχει στόχους σε διάφορα επίπεδα. Καταρχήν στοχεύει να παραγάγει αποκαταστάσεις οι οποίες προσεγγίζουν πιστότερα την πιθανή αρχική εικόνα των τάφων αυτών, μέσα από την αναθεώρηση κάποιων επιμέρους μορφολογικών στοιχείων της υπάρχουσας αποκατάστασης, τα οποία τοποθετήθηκαν κατ' ερμηνεία της εικονογραφίας των μινωικών αρχιτεκτονημάτων. Σε ένα δεύτερο επίπεδο, αναθεωρείται το «όραμα» του κύριου μελετητή των τάφων I και II, δηλαδή η αποκατάστασή τους ως οικιόμορφων τάφων, δηλαδή ταφικών αντιγράφων σύγχρονων MM οικιών. Έχει θεωρηθεί ότι πίσω από την πρακτική οικοδόμησης οικιόμορφων τάφων βρίσκεται μία ελίτ, δηλαδή μία κοινωνική ομάδα που συγκέντρωνε στα χέρια της την εξουσία στα MM Γουρνιά. Με τις νέες αποκαταστάσεις είναι δυνατόν να αναθεωρηθεί η παραπάνω σχέση μεταξύ ταφικής αρχιτεκτονικής και κοινωνικής δομής.

Η σχέση της αποκατάστασης της εικόνας της αρχιτεκτονικής με την αποκατάσταση της εικόνας της κοινωνίας παραπέμπει στο τρίτο επίπεδο στόχων, αυτό του προβληματισμού επάνω στο θέμα της σημασίας και τρόπου χρήσης των αποκαταστάσεων, ιδίως όσων παράγονται με ηλεκτρονικά πολυμέσα. Η ρεαλιστικότητα των πολυμεσικών αποκαταστάσεων αμβλύνει την κριτική ικανότητα του θεατή ως προς το ερμηνευτικό υπόβαθρο των εικόνων αυτών. Οι αποκαταστάσεις του Βόρειου Νεκροταφείου των Γουρνιών προσφέρονται σε διάφορες εναλλακτικές εκδοχές, για να διατηρούν την κριτική εγρήγορση μέσα από τη σύγκριση μεταξύ των εκδοχών αυτών.

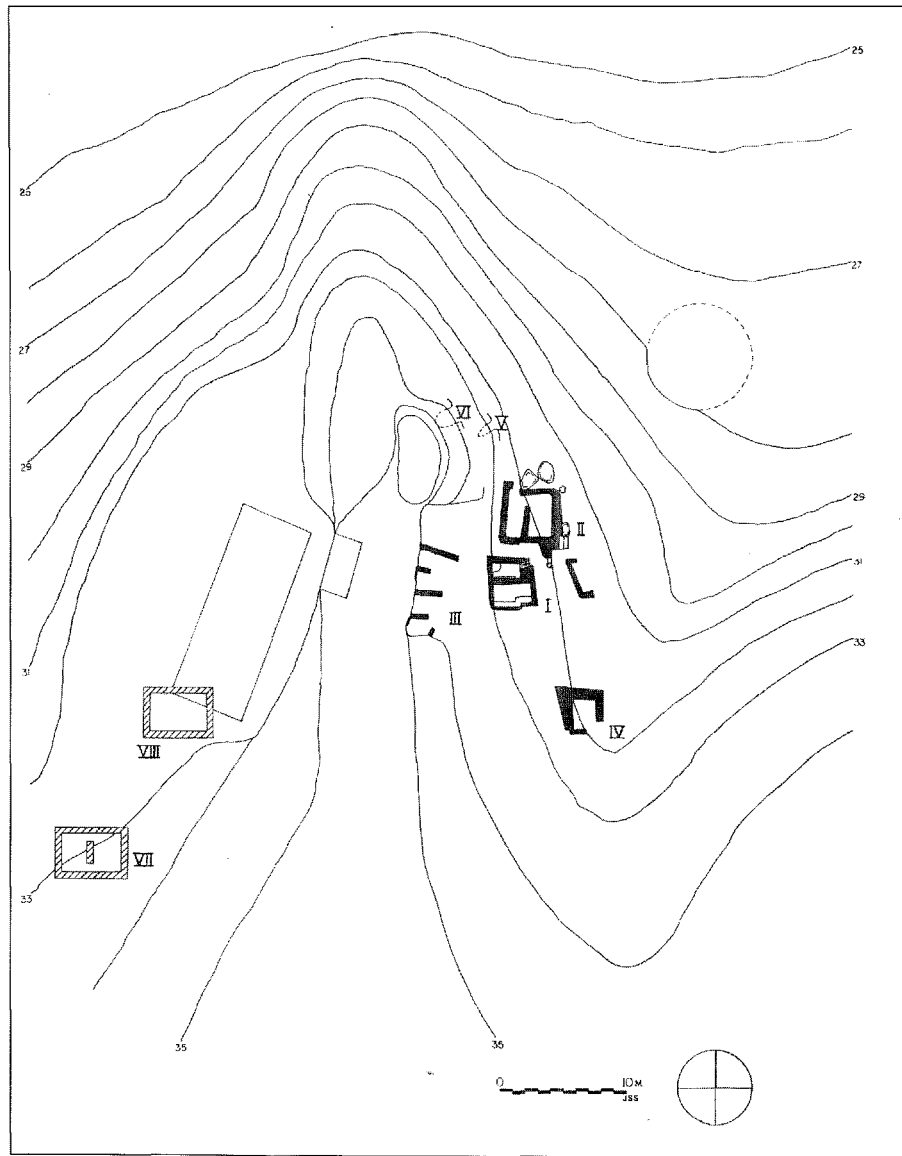
I. Σκαρίφημα της τοπογραφίας και των αρχαιολογικών καταλοίπων της Εποχής του Χαλκού στα Γουρνιά

Η περιοχή των Γουρνιών (εικ. 1) είναι μία επιμήκης, παράκτια, πεδινή και καλλιεργήσιμη ζώνη. Το χώμα περιέχει σε σημαντικό βαθμό μαργαίκο ασβεστόλιθο, ο οποίος καθιστά το χώμα ικανό να κατακρατά νερό και άρα ιδανικό για ξερικές καλλιέργειες. Τα Γουρνιά υδρεύονταν από ένα ποτάμι, που σήμερα είναι ξερό, και, άρα, η γεωργική εκμετάλλευση της περιοχής θα διασφάλιζε την επιβίωση μίας περιορισμένης σε αριθμό κοινότητας, όχι όμως απαραίτητα την εκτεταμένη κοινότητα του σχεδόν αστικών διαστάσεων οικισμού της Ύστερης Εποχής του Χαλκού. Ο τελευταίος θα πρέπει να επιβίωνε είτε λόγω της γεωργικής εκμετάλλευσης του γειτονικού εύφορου Ισθμού της Ιε-

2. Soles 1992, 2-28.

Εικ. 1. Χάρτης της Κρήτης με όλες τις θέσεις που αναφέρονται στο κείμενο και έμφαση στην τοπογραφία των Γουρνιών.

Εικ. 2. Κάτοψη του Βόρειου Νεκροταφείου των Γουρνιών.
(Soles 1992, Plan 2).

Εικ. 3. Άποψη της ανατολικής κλιτύς του Βόρειου Νεκροταφείου των Γουρνιών σήμερα. Λήψη από ανατολικά. Στο βάθος το εξάρμα του φυσικού βράχου και τα λείψανα του ΠΜ II τάφου III. Σε πρώτο πλάνο οι ΜΜ τάφοι I, II και IV.

ράπετρας, είτε μέσα από βιοτεχνικές και εμπορικές δραστηριότητες. Μάλιστα κατάλοιπα προϊστορικών τοίχων, που σήμερα βρίσκονται κάτω από τη θάλασσα³, μαρτυρούν την ύπαρξη εγκαταστάσεων ελλιμενισμού κατά την Εποχή του Χαλκού. Δύο λόφοι κυριαρχούν τοπογραφικά στην περιοχή: η Ακρόπολη, όπου εντοπίζεται το κέντρο του κύριου οικισμού της Εποχής του Χαλκού, και το Πέρα Αλατσομούρι, που ενδεχομένως αποτελούσε σημείο προσανατολισμού για όποιον έπλεε από δυτικά, ακολουθώντας τα ετήσια θαλάσσια ρεύματα⁴. Η πρωιμότερη ανθρώπινη παρουσία τοποθετείται χρονολογικά στη ΝΑ περίοδο. Η ΠΜ II είναι γνωστή από αποθέσεις τεχνέργων στη δυτική κλιτύ του λόφου της Ακρόπολης, πιθανότατα τα κατάλοιπα από ένα περιορισμένο οικισμό⁵, πιθανότατα ανάλογο με τους οικισμούς στις θέσεις Μύρτος – Φούρνου Κορυφή και Βασιλική⁶. Ο οικισμός στην Ακρόπολη επιβίωσε μέχρι το τέλος της Εποχής του Χαλκού. Η μεγαλύτερη περίοδος ακμής του υπήρξε η ΜΜ III – ΥΜ I, όταν εξελίχθηκε σε εκτεταμένο αστικό κέντρο, με οργανωμένο δίκτυο δρόμων και ανάκτορο στην κορυφή του λόφου και πληθυσμό περίπου 400-1.200 ατόμων για την ανεσκαμμένη περιοχή και πιθανώς έως και 3.000 ατόμων συνολικά⁷.

Στην περιοχή των Γουρνιών έχουν εντοπισθεί τουλάχιστον δύο νεκροταφεία, το λεγόμενο Βόρειο Νεκροταφείο⁸ και ο Σφυγγαράς⁹. Το Βόρειο Νεκροταφείο (εικ.

3. Watrous και Blitzer 1999.

4. Agourides 1997.

5. Soles 1979.

6. Warren 1972, Ζώης 1976.

7. Soles 1991, 74. Watrous και Blitzer 1999.

8. Boyd 1904, 42. Boyd 1905, 182-8. Boyd-Hawes κ.ά. 1908, 20, 40, 56. Soles 1992, 1-40.

9. Boyd 1905, 180-3. Hall 1912, 41-73. Soles 1992, 1-3.

2 και εικ. 3), όπως φαίνεται και από το όνομά του, βρίσκεται σε ένα έξαρμα της βόρειας κλιτύς του λόφου της Ακρόπολης. Η ανασκαφική δραστηριότητα έχει φέρει στο φως οκτώ τάφους. Οι πρωιμότεροι είναι ΠΜ II. Αυτοί είναι οι βραχοσκεπές V και VI και ο κτιστός τάφος I¹⁰. Στην ΠΜ III και ΜΜ I οι τρεις αυτοί τάφοι εγκαταλείπονται. Τη θέση τους παίρνουν τουλάχιστον πέντε κτιστοί τάφοι. Σήμερα σώζονται μόνοι οι τάφοι I, II και IV, στην ανατολική πλευρά του εξάρματος. Οι κτιστοί τάφοι VII και VIII στη δυτική πλευρά του εξάρματος δεν είναι ορατοί σήμερα. Ο Σφουγγαράς, το δεύτερο νεκροταφείο, εκτείνεται στη δυτική και νότια κλιτύ του λόφου Πέρα Αλατσομούρι. Χρησιμοποιήθηκε αδιάλειπτα από την ΠΜ II έως την ΥΜ I. Οι ταφές γίνονταν αρχικά σε δύο βραχοσκεπές και σε απλούς λάκκους στο έδαφος. Κατά την ΠΜ III οι βραχοσκεπές εγκαταλείπονται, ενώ στη ΜΜ I εισάγεται η ταφική πρακτική της τοποθέτησης του νεκρού σε πίθο ή πλήλινη λάρνακα.

II. Οι τάφοι I και II: Τα αρχαιολογικά δεδομένα¹⁰

Οι τάφοι I και II χτίστηκαν στο μέσον του κυρίως πλατώματος του Βόρειου Νεκροταφείου. Μαζί με τον τάφο IV δημιουργούν μία συστάδα, ενώ μάλλον υπήρχαν και άλλοι τάφοι γύρω τους. Ο τάφος I αποτελείται από ένα ορθογώνιο όρυγμα, διαστάσεων 3,92 μ. × 3,72 μ., το οποίο έχει επενδυθεί με τοίχους σε όλες του τις πλευρές. Οι τοίχοι είναι χτισμένοι με μονή σειρά λίθων εντός του ορύγματος, αλλά συνεχίζονται και πάνω από το χείλος του, αυτή τη φορά με διπλή σειρά λίθων. Ο ανατολικός τοίχος σώζεται κατά τρεις σειρές ψηλότερα από το δυτικό. Η διαφορά αυτή εξομαλύνει τη φυσική κλίση του εδάφους από Δ προς Α και δημιουργεί μία ευθεία πιθανώς για την έδραση της ανωδομής. Το βόρειο τμήμα του ανατολικού τοίχου δημιουργεί οδόντωση που διευκολύνει το πέρασμα μεταξύ των τάφων I και II. Τέλος στο ανατολικό τμήμα της νότιας πλευράς το όρυγμα παρουσιάζει μία εσοχή διότι ο φυσικός βράχος δεν έχει εκσκαφεί.

Το πλάτος των τοίχων ποικίλλει από 0,44 μ. έως 0,54 μ., ενώ το βόρειο τμήμα του ανατολικού τοίχου είναι 0,72 μ. πλατύ, διότι στο σημείο αυτό έχει προστεθεί ένας ακόμη τοίχος, ο οποίος δε συμπλέκεται ούτε με τους υπόλοιπους εξωτερικούς τοίχους, ούτε με ένα εσωτερικό εγκάρσιο τοίχο. Αυτός ο εγκάρσιος τοίχος έχει πλάτος 0,43-0,46 μ., και διεύθυνση Α-Δ. Χωρίζει τον τάφο σε δύο δωμάτια. Το βόρειο δωμάτιο είναι εσωτερικά ορθογώνιο, ενώ το νότιο, λόγω της εσοχής του ορύγματος έχει σχήμα «Γ». Το δάπεδο και στα δύο δωμάτια είναι ο φυσικός βράχος. Στο νότιο τοίχο του νότιου δωματίου υπάρχει χτιστό θρανίο, το οποίο στην ανατολική πλευρά έσωξε κατά τον καθαρισμό του 1971 ίχνη κονιάματος¹¹. Στη βορειοδυτική γωνία του βόρειου δωματίου είχε ανοιχθεί ακανόνιστη κοιλότητα με βάθος περίπου 0,75 μ.

Ο τάφος II βρίσκεται στα βόρεια του τάφου I. Τους δύο τάφους χωρίζει διάδρο-

10. Soles 1992, 2-28.

11. Soles 1992, 7.

μος πλάτους 1,02-1,26 μ. Ο τάφος II έχει σχήμα περίπου ορθογώνιο με πλευρά 5 μ. Οι εξωτερικοί τοίχοι έχουν πάχος 0,40-0,68 μ. με εξαίρεση τον ανατολικό που είναι κατά πολύ παχύτερος, δηλαδή 0,70-1,09 μ. Όπως και στον τάφο I, έτσι και εδώ τα σωζόμενα λείψανα δημιουργούν μία σχετικά επίπεδη επιφάνεια και άρα αποτελούν κρηπίδα ανωδομής. Ο βόρειος τοίχος δεν είναι εντελώς παράλληλος προς το νότιο, εξαιτίας δύο ογκολίθων στην εξωτερική του πλευρά. Ογκολίθοι έχουν χρησιμοποιηθεί επίσης στην νοτιοδυτική και στη βορειοανατολική γωνία για μεγαλύτερη συνοχή των τοίχων. Η νοτιοδυτική γωνία δεν είναι ορθή αλλά καμπυλόγραμμη, πιθανώς για να επιτρέπει ανετότερη πρόσβαση στον τάφο II μέσω του διαδρόμου που σχηματίζεται με τον τάφο I. Ο ανατολικός τοίχος είναι εξωτερικά ενισχυμένος με κάποιους ογκολίθους.

Στο νότιο τοίχο διακρίνεται μία οδόντωση. Αυτή αντιστοιχεί στο σημείο όπου έχει χτιστεί ένας εγκάρσιος διαχωριστικός τοίχος, ο οποίος ορίζει δύο δωμάτια μέσα στον τάφο II. Η οδόντωση μοιάζει σαν να τονίζει εξωτερικά το εσωτερικό διαχωριστικό. Ο τάφος II ήταν προσβάσιμος μέσω ανοίγματος 0,50 μ. περίπου, στη βορειοδυτική γωνία. Εσωτερικά στον τάφο δε διακρίνονται κατασκευές. Το δάπεδό του ενδεχομένως ήταν ψηλότερα από τον ανώμαλο και επικλινή φυσικό βράχο. Πιθανώς αποτελούνταν από πατημένη γη. Εξωτερικά του τάφου υπάρχουν δύο σημαντικές κατασκευές. Στη νότια απόληξη του ανατολικού τοίχου υπάρχουν τρεις αναβαθμοί πλάτους 1 μ. περίπου οι οποίοι οδηγούν από το επίπεδο του εδάφους προς τον τοίχο. Στην άλλη πλευρά της νοτιοανατολικής γωνίας υπάρχουν δύο ογκολίθοι συνδεδεμένοι με πηλοκονίαμα και μικρούς αργούς λίθους, οι οποίοι σχηματίζουν μία μικρή πλατφόρμα. Στη νότια απόληξη της πλατφόρμας έχει τοποθετηθεί ένας κέντρος. Οι δύο κατασκευές της νοτιοανατολικής γωνίας φαίνεται πως σχημάτιζαν ένα μικρό κέντρο τελετουργικής δραστηριότητας στο Βόρειο Νεκροταφείο. Και οι δύο τάφοι είναι δυνατόν να χρονολογηθούν βάσει των κινητών ευρημάτων. Ο τάφος I τοποθετείται στη ΜΜ I περίοδο, ενώ ο τάφος II στην ΠΜ III – ΜΜ I.

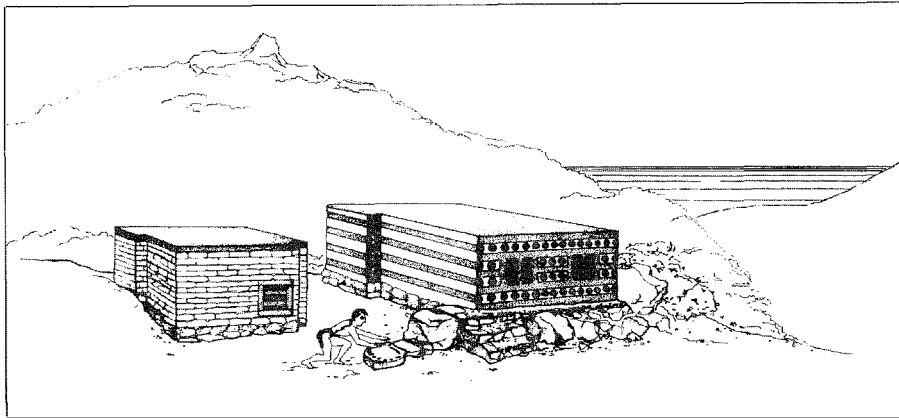
III. Η αρχιτεκτονική αποκατάσταση του Soles

Ο Soles, ο κυριότερος μελετητής του Βόρειου Νεκροταφείου έχει διατυπώσει διάφορες προτάσεις σχετικά με την αρχιτεκτονική αποκατάσταση των δύο τάφων, οι οποίες σε μεγάλο βαθμό συνοψίζονται σε μία σχετικά ελεύθερη σχεδιαστική αναπαράσταση (εικ. 4)¹². Η ανωδομή και των δύο κτισμάτων θα αποτελούνταν είτε από ωμοπλίνθους, είτε από μικρούς λίθους, με πιθανή ενίσχυση με ξύλινα δοκάρια. Η λύση αυτή υπαγορεύεται αφενός από τις επιφάνειες έδρασης που δημιουργούν οι σωζόμενες λιθόκτιστες κρηπίδες, το μικρό πλάτος των τοίχων, που λογικά θα ήταν αδύνατον να στηρίξει οτιδήποτε βαρύτερο, αλλά και από όσα είναι γνωστά για τη μινωική αρχιτεκτονική γενικότερα¹³.

12. Soles 1992, 4, Fig. 1.

13. Μαντζουράνη 2002, 42-5. Shaw 1973, 78-9, 104-5.

Εικ. 4. Σχεδιαστική αποκατάσταση των τάφων I και II (Soles 1992: 4 Fig. 1).

Οι τοίχοι αυτού του τύπου είναι σχετικά ευπαθείς στις καιρικές συνθήκες. Επομένως, υπάρχει ανάγκη κάλυψής τους με επίχρισμα. Ίχνη επιχρίσματος εντοπίστηκαν εσωτερικά στο θρανίο του τάφου I. Επιπλέον, η χρήση επιχρίσματος μαρτυρείται στους σχετικά σύγχρονους ΠΜ III τάφους στα Μάλια¹⁴ και στο Φουρνί Αρχαίων¹⁵, αλλά και στις ΠΜ II οικίες στη Βασιλική¹⁶ και το Μύρτος¹⁷, δηλαδή οικισμούς σε σχετικά μικρή απόσταση από τα Γουρνιά. Το κονίαμα ήταν πιθανότατα απλή λάσπη από χώμα με πλαστικές ιδιότητες και όχι ασβεστοκονίαμα. Το τελευταίο απαιτεί εκκαμίνευση της πρώτης ύλης για τη δημιουργία ασβέστη¹⁸. Πρέπει να σημειωθεί ότι το επίχρισμα δεν κάλυπτε απαραίτητα ως κάτω τους τοίχους. Οι κρηπίδες θα μπορούσαν να είναι εκτεθειμένες.

14. Van Effenterre 1980, 242.

15. Σακελλαράκης και Σακελλαράκη 1997, 241.

16. Ζώης 1976, 45, 109.

17. M. A. S. Cameron, Appendix IV. The Plasters (Warren 1972, 305-10).

18. Αρχικά είχε υποτεθεί ότι η πλειοψηφία των ΠΜ κονιαμάτων ήταν από ασβέστη. Μάλιστα ο Soles (1992, 214) χρησιμοποιεί τους όρους «ασβέστος» και «stucco». Ο Ζώης (Zois 1990, Ζώης 1998β, 41-8) όμως επισημαίνει ότι στην ΠΜ II Βασιλική ενδεχομένως χρησιμοποιείται ένα ιδιότυπο πήλοκονίαμα από «κούσκουρα», ένα τοπικό χώμα με υψηλή περιεκτικότητα σε ασβεστόλιθο. Αυτό επιβεβαιώνεται και από τη συγκριτική ανάλυση κονιαμάτων από Μύρτος, Κνωσό και Βασιλική (Cameron, ό.π.). Τα κονιάματα της Βασιλικής υπερέρχουν κατά πολύ σε πυρίτιο, γεγονός που υποδηλώνει μάλλον χρήση αργίλου. Αντίθετα, στο Μύρτος και την Κνωσό υπερέρχει το ανθρακικό ασβέστιο, και άρα πρόκειται μάλλον για ασβεστοκονίαμα. Η περιοχή των Γουρνιών γειτνιάζει με τη Βασιλική και το χώμα είναι αντίστοιχης σύστασης (Rackham και Moody 1996, 16-7). Επομένως, είναι πολύ πιθανό ότι και στα Γουρνιά ακολουθούνταν, τουλάχιστον κατά την ΠΜ II παρόμοιες πρακτικές με τη Βασιλική. Γι' αυτό και ο τάφος III έχει αποκατασταθεί με πήλοκονίαμα, για την αναπαράσταση του οποίου έγιναν συγκρίσεις με φωτογραφίες από τα κτήρια της Βασιλικής (Ζώης 1976, πίνακες 36-41).

Ο τάφος I έχει αποκατασταθεί ανεπίχριστος, ενώ ο τάφος II μάλλον εικονίζεται να φέρει επίχρισμα, εφόσον έχει αποκατασταθεί με ταινιωτή διακόσμηση στους τοίχους. Κονίαμα με ερυθρό χρώμα έχει παρατηρηθεί στο Φουρνί Αρχανών¹⁹ και στην «Ερυθρά Οικία» της Βασιλικής²⁰, ενώ η αποκατάσταση με ταινίες προσομοιάζει στην εικόνα των οικιών του λεγόμενου «Μωσαϊκού της Πόλης» της Κνωσού²¹. Η στέγη έχει αποκατασταθεί επίπεδη.

Όσον αφορά τα παράθυρα, ο Soles έχει τοποθετήσει ένα μεγάλο στον τάφο I και δύο διπλά στον τάφο II. Τα παράθυρα αυτά και πάλι παραπέμπουν στο «Μωσαϊκό της Πόλης», όπως και στη θεωρία του Soles ότι οι τάφοι I και II είναι οικιόμορφοι, δηλαδή πιστές απομιμήσεις της οικιστικής αρχιτεκτονικής. Τέλος, ο Soles δεν τοποθετεί είσοδο στην αποκατάσταση του τάφου I, αν και ο ίδιος έχει υποθέσει ότι θα μπορούσε να βρίσκεται στη θέση του μεγάλου παραθύρου, διότι εκεί ο ανατολικός τοίχος του βορείου δωματίου είναι διπλός, και έτσι δημιουργείται μία πλατιά επιφάνεια, σαν κατώφλι.

IV. Η αποκατάσταση των τάφων I και II ως οικιόμορφων και η κατανόηση της MM κοινωνικής δομής

Η σημασία της αποκατάστασης του Βόρειου Νεκροταφείου που προτείνεται από το Soles, είναι πολλαπλή. Για να γίνει όμως κατανοητή, πρέπει πρώτα να παρατεθεί με λεπτομέρεια και ακρίβεια η καθόλου ευκαταφρόνητη, αν και έμμεση, επίδραση, που ασκεί στην μετέπειτα έρευνα κάθε εικόνα που συμπληρώνει και αναπαριστά αρχιτεκτονήματα του παρελθόντος²². Κάθε τέτοια εικόνα ανήκει στα διαθέσιμα ερμηνευτικά εργαλεία του αρχαιολόγου, η ανάγκη των οποίων προκύπτει καθώς τα αρχαιολογικά δεδομένα είναι πάντα ελλιπή, ενώ ακόμη και η θεωρούμενη απλή καταγραφή των δεδομένων πλέον θεωρείται μερική και όχι απαραίτητα αντικειμενική. Μία κάτοψη ενός κτήριου αποτελεί μία σύμβαση την οποία έχει καθιερώσει ο σύγχρονος Δυτικός πολιτισμός. Αν και επιτρέπει τη μετάδοση σημαντικού ποσοστού γνώσης σχετικά με το κτήριο που απεικονίζει και προάγει τη μελέτη της αρχιτεκτονικής του, δεν μπορεί να μεταφέρει ούτε την πληροφορία της φωτογραφίας, ούτε την κατανόηση μέσα από την αίσθηση της φυσικής παρουσίας στο χώρο των καταλοίπων, ή τη συνολική εντύπωση που θα ανέδινε το κτήριο κατά τη χρήση του.

Συνήθως, ο αρχαιολόγος κινητοποιεί αναπόφευκτα τη φαντασία για να ξεπεράσει τους περιορισμούς μίας κάτοψης ή μίας τομής, έστω κι αν αυτό συμβαίνει με τρόπο προσεκτικό και μεθοδολογικά καθορισμένο. Εναλλακτικά, μπορεί κανείς να

19. Σακελλαράκης και Σακελλαράκη 1997, 241.

20. Ζώης 1976, 45, 109.

21. Evans 1921, 301-8. Για τη χρήση εικονογραφίας και πηλινων ομοιωμάτων στις αρχιτεκτονικές αποκαταστάσεις βλ. Boulotis 1990, Lempessi 2002, Schoep 1994.

22. Hodder 2000: ειδικά τα κείμενα των Leibhammer (2000), Swogger (2000) και Emele (2000).

δημιουργήσει αναπαραστάσεις ενός κτηρίου. Οι εικόνες αυτές αποκαθιστούν εν μέρει τη γενικότερη εντύπωση και πληρούν το κενό που αφήνει η κάτοψη. Για το λόγο αυτό, οι αναπαραστάσεις πλέον θεωρούνται ουσιαστικά αναπόσπαστα δεμένες με το αρχαιολογικό υλικό, ή, τουλάχιστον, όχι λιγότερο σημαντικές από τα σχέδια κατόψεων, τομών, ή τις φωτογραφίες των καταλοίπων.

Εδώ πρέπει να τονισθεί η ευθύνη του ερευνητή στην παραγωγή των αποκαταστάσεων. Πρέπει να υπάρχει λεπτομερής τεκμηρίωση κάθε απεικόνισης στοιχείων που δεν έχουν εντοπισθεί ανασκαφικά, αλλά συμπληρώνονται κατ' αναλογία με άλλα αρχαιολογικά παράλληλα, είτε πρόκειται για ευρήματα είτε για παραστάσεις σε π.χ. μινωικές τοιχογραφίες ή σφραγιδολίθους, ακριβώς διότι η εικόνα έχει την ισχύ να επιβάλλεται στη σκέψη. Ωστόσο, όσο πιστή και να είναι η απεικόνιση, δεν πρέπει να λησμονάται ότι η ερμηνεία ενυπάρχει και είναι αδύνατον να εξοβελισθεί. Για το λόγο αυτό οι αποκαταστάσεις ακυρώνουν σε μεγάλο βαθμό την κινητοποίηση της φαντασίας και επεμβαίνουν με αυτόν τον τρόπο άμεσα στην ερμηνεία των αρχαιολογικών καταλοίπων. Θα μπορούσε μάλιστα να ισχυρισθεί κανείς ότι οι αποκαταστάσεις είναι πάντα στρατευμένες. Υπηρετούν την αντίληψη του ερευνητή όχι μόνο για τα αρχιτεκτονήματα, αλλά και για το χαρακτήρα τους.

Π.χ. οι αποκαταστάσεις της Κνωσού από τον P. De Jong έγιναν κατά παραγγελία του Evans και εκφράζουν το βικτωριανό «όραμά» του για το Μινωικό πολιτισμό²³. Το κατεξοχήν συνεκτικό τους στοιχείο είναι ο τρόπος με τον οποίο συνδέονται αναπόσπαστα από τη μία η αίσθηση της πραγματικότητας που αποπνέουν, η αίσθηση ότι το παρελθόν είναι τόσο συγκεκριμένο ώστε να είναι σχεδόν απτό, με το ιδεολόγημα που βρίσκεται πίσω από την αίσθηση αυτή της πραγματικότητας και την μπολιάζει. Αίσθηση της πραγματικότητας και «όραμα» καθιστούν την αποκατάσταση ένα δυναμικό σύνολο που εντυπώνεται²⁴ και διαμορφώνει τον τρόπο κατανόησης εν προκειμένω των Μινωικών ανακτόρων και της κοινωνίας όπου αυτά ήσαν ενταγμένα.

Το «όραμα» που προβάλλει η αποκατάσταση των τάφων I και II στα Γουρνιά είναι αυτό των οικιόμορφων τάφων, δηλαδή ταφικών κτισμάτων που απομμοούνται οικίες. Αυτοί οι τάφοι αποτελούν μία διακριτή ομάδα κτισμάτων που εντοπίζεται συ-

23. Ο όρος «όραμα» χρησιμοποιήθηκε από το Ζώη για να δηλώσει το σύνολο των αντιλήψεων του ανασκαφέα της Κνωσού, το οποίο χρησίμευσε ως υπόβαθρο για την ερμηνεία των αρχαιολογικών καταλοίπων με πολύ συγκεκριμένο τρόπο (Ζώης 1996). Για το ίδιο θέμα βλ. επίσης και Bintliff 1984 και MacGillivray 2001. Ειδικά για τις σχεδιαστικές αποκαταστάσεις της Κνωσού βλ. Farnoux 1993, ιδίως 63-91. Τέλος, για τη συντήρηση και αποκατάσταση του ανακτόρου της Κνωσού βλ. Hamilakis 2002, 2-29. Hitchcock και Koudounaris 2002, 40-58.

24. Ο Barthes (1983 [1980]), αναλύοντας τη δύναμη της φωτογραφίας, διαχωρίζει μεταξύ του *studium* και του *punctum*. Το πρώτο αναφέρεται στη γενικότερη εντύπωση που αποκομίζει ο θεατής από μία φωτογραφία. Το δεύτερο αφορά το συγκεκριμένο αυτό στοιχείο, που καθιστά μία φωτογραφία ξεχωριστή, αρεστή και δημοφιλή και που δεν είναι απαραίτητα κατανοητό συνειδητά ή με την πρώτη ματιά. Κάτι ανάλογο μπορεί να υποστηριχθεί και για τις αποκαταστάσεις. Εδώ το *studium* αφορά τα επιμέρους στοιχεία που απεικονίζονται και τονίζουν τα αρχαιολογικά κατάλοιπα. Το *punctum* είναι το μίγμα πραγματικότητας και «οράματος» που εντυπώνεται στο θεατή, επιστήμονα και μη.

χνά στην Ανατολική Κρήτη και σε αρκετές περιπτώσεις, όπως τα Γουρνιά, ο Μόχλος και τα Μάλια, θεωρείται ότι αποτελούν ένδειξη συγκεκριμένης διαμόρφωσης του κοινωνικού ιστού²⁵. Ειδικά για τα Γουρνιά έχει υποστηριχθεί ότι το κόστος της οικοδόμησης και συντήρησης των οικιομορφων τάφων δείχνουν μνημειακότητα. Ο κέρνος και ο βωμός στη γωνία του τάφου II υποδεικνύουν τελετουργική δραστηριότητα. Μνημειακότητα και τελετουργίες, σε συνδυασμό με κάποια κτερίσματα από χρυσό και άργυρο, αντανακλούν την ύπαρξη μίας ελίτ, μίας ομάδας που κατείχε την πολιτική εξουσία και έκανε επίδειξη ισχύος μέσα από την ταφική τελετουργία. Η μάζα των κατοίκων των Γουρνιών, σύμφωνα με τις ίδιες πάντα απόψεις, έθαβε τους νεκρούς της σε απλούς λάγκους, χωρίς πολλά κτερίσματα ή περιοχές ιδιαίτερης δραστηριότητας στο Σφουγγαρά, ακριβώς απέναντι από το βόρειο Νεκροταφείο.

Με βάση την προβληματική που έχει αναπτυχθεί ως τώρα, τίθενται τα εξής ερωτήματα: α) Κατά πόσον είναι ακριβής η υπάρχουσα αποκατάσταση των τάφων I και II και πώς μπορεί να αποκατασταθεί; β) Κατά πόσον οι τάφοι I και II αντιγράφουν οικίες; γ) Ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα η αντίθεση μεταξύ Βόρειου Νεκροταφείου και Σφουγγαρά; δ) Πώς αποκαθίσταται η εικόνα του κοινωνικού ιστού κατά τη ΜΜ περίοδο; ε) Είναι δυνατόν να ξεφύγουν οι φωτορρεαλιστικές αποκαταστάσεις από τη δικτατορία του *punctum*²⁶ της πραγματικότητας και του «οράματος» του ερευνητή και με ποιό τρόπο;

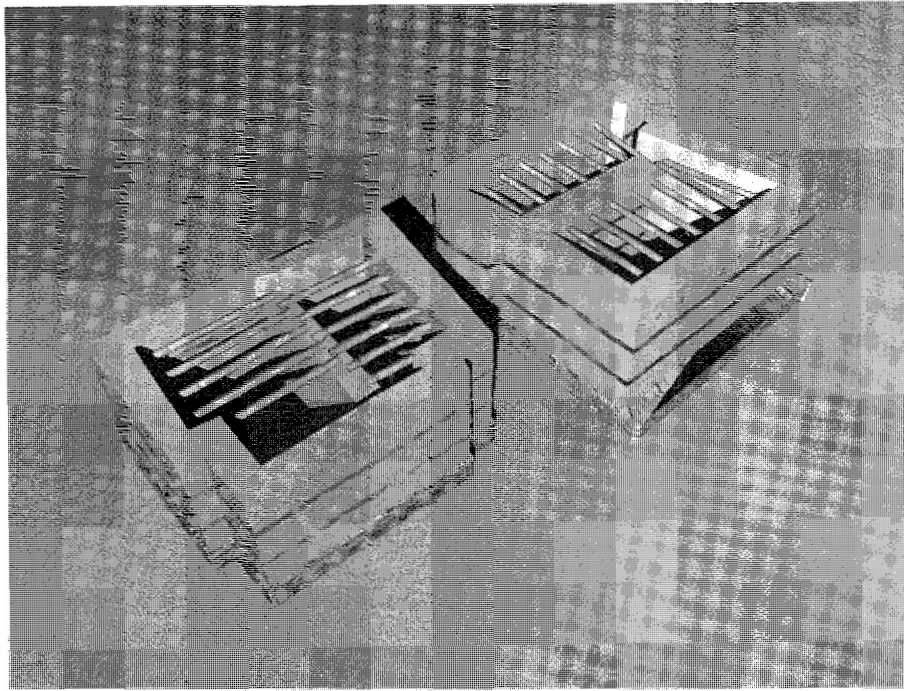
V. Κριτική Θεώρηση των κατά Soles αρχιτεκτονικών αποκαταστάσεων και πιθανές εναλλακτικές προτάσεις

Στην αποκατάσταση των τάφων I και II από το Soles είναι δυνατόν να διατυπωθούν διάφορες αντιρρήσεις ή εναλλακτικές προτάσεις. Αυτές απεικονίζονται στις νέες φωτορρεαλιστικές αποκαταστάσεις, οι οποίες προτείνονται εδώ. Πρώτον, στην εικόνα του Soles δεν είναι σαφής η διακόσμηση του ανατολικού τοίχου του τάφου II. Στη σχεδιαστική αποκατάσταση διακρίνονται σκουρόχρωμοι δίσκοι, οι οποίοι θα μπορούσαν να αποτελούν ξυλοδεσιά ή απλά διακοσμημένο κονίαμα. Όποια εναλλακτική υπόθεση και να ακολουθηθεί, η αποκατάσταση είναι σε μεγάλο βαθμό υποθετική. Ωστόσο, αν είναι ξυλοδεσιά, αναρωτιέται κανείς κατά πόσο ήταν απαραίτητο, ή ακόμη και λογικό, να τοποθετούνται τόσο πυκνά ξύλινες δοκοί μέσα στην πλινθοδομία.

Η απάντηση στο ερώτημα αυτό κατέστη επιτακτική στη δημιουργία των φωτορρεαλιστικών αποκαταστάσεων, διότι η παραγωγή τους στηρίχθηκε σε ακριβή και λεπτομερέστατα, αν και σχηματικά, αρχικά αρχιτεκτονικά μοντέλα (εικ. 5). Εκεί διαπιστώθηκε ότι οι τοίχοι δε θα ήσαν τόσο ισχυροί εάν η πρόταση Soles ερμηνευόταν κατά γράμμα.

25. Soles 1988.

26. Βλ. παραπάνω (Barthes 1983 [1980]).

Εικ. 5. Αρχικό σχηματικό αρχιτεκτονικό μοντέλο αποκατάστασης των τάφων I και II.

Για το λόγο αυτό προτιμήθηκαν δύο άλλες εναλλακτικές αποκαταστάσεις. Στην πρώτη (εικ. 6) αποδίδονται οι τάφοι μόνο με πηλοπλίνθους, χωρίς καθόλου επίχρισμα. Στη δεύτερη περίπτωση (εικ. 7 και 8) αποδίδονται με λευκωπό επίχρισμα από κούσκουρα. Και στις δύο περιπτώσεις αποδίδονται λίγες οριζόντιες ζώνες ξυλοδεσιάς. Με αυτόν τον τρόπο καλύπτονται και οι δύο πιθανότητες επίχρισης ή μη των τοίχων.

Δεύτερον, οι στέγες στην αποκατάσταση του Soles είναι αδύνατον να ήσαν τόσο λεπτές, εφόσον αυτές αποτελούνταν πιθανότατα από στρώματα κλαδιών καλαμιών και κούσκουρα. Ο Seager²⁷, κατά την ανασκαφή των ΠΜ II τάφων στο Μόγλο, είχε εντοπίσει τμήματα κονιάματος με αποτυπώματα καλαμιών ή κλαδιών και είχε υποθέσει ότι προέρχονταν από την οροφή του τάφου IV/V/VI. Κάτι ανάλογο έχει υποθεθεί για τις ΠΜ II οικίες στο Μύρτος²⁸. Υπάρχουν παράλληλα από τη σύγχρονη παραδοσιακή αρχιτεκτονική της Κρήτης, όπου ο κούσκουρας απλωνόταν στη στέγη, καταβρεχόταν και κατόπιν στρώνόταν με λίθινο κύλινδρο²⁹. Στις παρούσες αποκαταστάσεις αποδίδονται

27. Seager 1912, 46.

28. Cameron, ό.π. (σημ. 17).

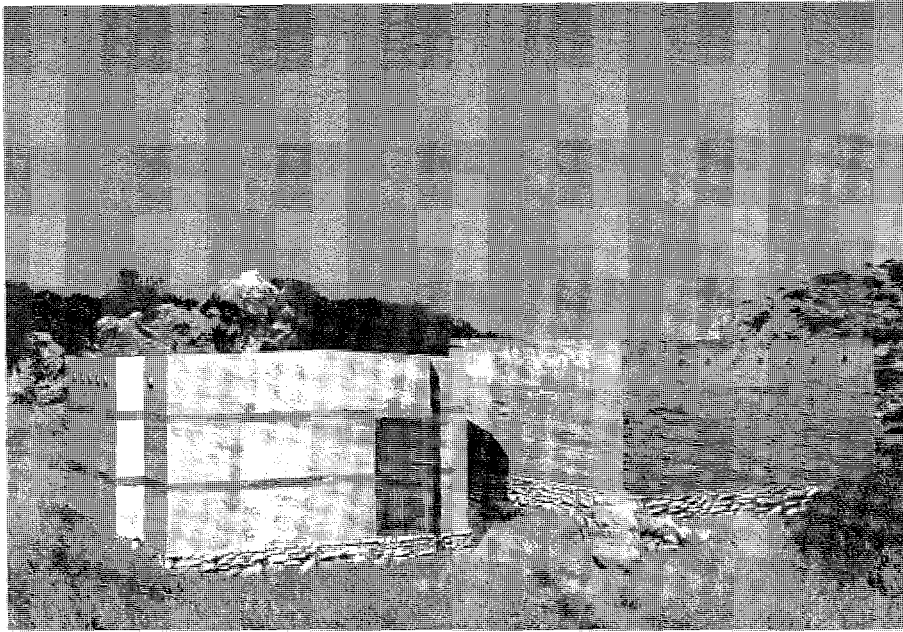
29. Βασιλειάδης 1955, 45-6. Ζαγορησίου 1996, 58-9.

Εικ. 6. Φωτορρεαλιστική αποκατάσταση των τάφων I και II με πλινθόκτιστους τοίχους και μικρά παράθυρα.

Εικ. 7. Φωτορρεαλιστική αποκατάσταση των τάφων I και II με επιχρισμένους τοίχους.

Εικ. 8. Φωτορρεαλιστική αποκατάσταση των τάφων I και II με αποκατάσταση θύρας εισόδου στον τάφο I.

και οι ξύλινες δοκοί που θα συγκρατούσαν την υπόλοιπη στέγη. Οι άκρες εξέχουν ελαφρά. Οι δοκοί έχουν αποκατασταθεί με κυκλική διατομή, όπως απεικονίζονται και στο πήλινο ομοίωμα οικίσκου από τις Αρχάνες³⁰ ή στα πλακίδια του «Μωσαϊκού της Πόλης». Η κυκλική διατομή υποδηλώνει τη χρήση είτε λεπτών κορμών, π.χ. νεαρών δένδρων, είτε χοντρών κλαδιών, δηλαδή προϊόντων περισυλλογής ή απλής και όχι ιδιαίτερα ενεργοβόρας υλοτόμησης. Και πάλι τα αρχικά σχηματικά μοντέλα υπογράμμισαν το μικρό πάχος των τοίχων που καθιστά τη χρήση μεγάλων κορμών απαγορευτική.

Το κυριότερο ωστόσο θέμα της αποκατάστασης του Soles είναι τα μεγάλα παράθυρα, τα οποία δε βασίζονται πουθενά, παρά μόνο στο «όραμα» των οικιόμορφων τάφων. Επιπλέον, και όσο και αν οι τάφοι μιμούνταν οικίες, αναρωτιέται κανείς κατά πόσο θα ήταν σκόπιμο να μπορεί ο οποιοσδήποτε επισκέπτης να κοιτάξει μέσα από το παράθυρο, ή κατά πόσο θα ήταν σκόπιμη μία τόσο ευρεία δίοδος εξόδου των άσχημων οσμών της αποσύνθεσης της νεκρής σάρκας. Εξαιτίας των παραπάνω επιφυλάξεων, στις φωτορρεαλιστικές εικόνες είτε δεν έχουν αποκατασταθεί παράθυρα (**εικ. 7 και 8**), είτε έχουν προτιμηθεί μικρά παράθυρα, με πλάτος όχι παραπάνω από 0,50 μ. (**εικ. 6**). Ένα αντίστοιχο παράθυρο φέρει ο θολωτός τάφος Γ στο Φουρνί Αρ-

30. Λεμπέση 1976.

χανών πάνω ακριβώς από την είσοδο³¹. Μικρά παράθυρα-πυλίδες παρατηρούνται και στο «Μωσαϊκό της Πόλης», ενώ έχουν εντοπισθεί και στις ομολογουμένως υστερότερες οικίες στο Ακρωτήρι της Θήρας³².

Τέλος, δημιουργήθηκε και μία παραλλαγή των αποκαταστάσεων (εικ. 8), στην οποία τοποθετείται θύρα στον τάφο I. Αν και ο τάφος I δεν απέδωσε ενδείξεις για θύρα εκτός από το διπλό ανατολικό τοίχο που μοιάζει με κατώφλι, υπάρχουν τα συγκριτικά παράλληλα τριών MM I στροφένων θύρας: ενός λίθινου από το γειτονικό τάφο II³³, ενός χάλκινου από το Χρυσόλακκο στα Μάλια, και ενός ακόμη λίθινου στροφέα από το Μόγλο³⁴.

Με τις νέες αποκαταστάσεις οι τάφοι I και II δεν αποτελούν αντίγραφα οικιών. Άλλωστε, η ομοιότητα τάφων με οικίες έχει αμφισβητηθεί από αρκετούς ερευνητές. Ο Branigan³⁵ έχει τονίσει ότι η κάτοψη των θεωρούμενων οικιόμορφων τάφων μπορεί να παραλληλισθεί μόνο με το νεολιθικό τύπο οικίας but-and-ben, ο οποίος όμως είναι πολύ απλός και έτσι δεν είναι απαραίτητο να αναζητά κανείς μεταφυσικές διασυνδέσεις μεταξύ των δύο τύπων κτισμάτων. Προτιμά μάλιστα τον γενικότερο όρο «ταφικό περίφραγμα» (bone enclosure), ο οποίος αφήνει ανοικτό το ενδεχόμενο αστέγατων τάφων. Η Γεωργουλάκη³⁶ επίσης προτιμά τον όρο «κτιστός τάφος» για να συμπεριλάβει όλους τους υπέργειους τάφους με τετράγωνη κάτοψη. Τέλος και ο Ζώης³⁷ αμφισβητεί την ομοιότητα των τάφων με οικίες και τονίζει την πιθανότητα εισόδου από καταπακτή στην οροφή για αρκετούς τάφους, οι οποίοι δεν έχουν διασώσει σαφείς ενδείξεις εισόδου.

Από την άλλη πλευρά, είναι αδύνατον να αρνηθεί κανείς κάποια ομοιότητα μεταξύ των τάφων I και II και σύγχρονών τους οικιών. Οι κοινές πρακτικές στην τοιχοδομία και τη στέγαση, η διαμόρφωση εισόδων και παραστάδων είναι κοινά σημεία με την οικιστική αρχιτεκτονική. Η διάθρωση των τάφων σε ένα σύμπλεγμα με κεντρικό ανοικτό χώρο παραπέμπει στις πλατείες και τους εν γένει ανοικτούς χώρους των οικισμών. Τα κοντινότερα παραδείγματα είναι οι ανοικτοί χώροι στους ελαφρώς πρωιμότερους οικισμούς στο Μύρτος – Φούρνου Κορυφή³⁸ και στη Βασιλική³⁹. Είναι επίσης πολύ πιθανό ότι η μετέπειτα αυλή του YM ανακτόρου στα Γουρνιά λειτουργούσε ήδη από την MM περίοδο ως πλατεία του οικισμού, εφόσον το ρυμοτομικό σχέδιο των Γουρνιών δε φαίνεται να άλλαξε σημαντικά από τη μία περίοδο στην άλλη⁴⁰.

31. Σακελλαράκης και Σακελλαράκη 1997, 180-1.

32. Παλυβού 1999.

33. Soles 1992, 213.

34. Τάφος Z (Soles 1992, 108).

35. Branigan 1970, 158.

36. Georgoulaki 1996.

37. Ζώης 1998α, 68.

38. Area 45 (Warren 1972, 46, 260).

39. Zois 1992, 276-81.

40. Soles 1979.

Ένα στοιχείο έμμεσης σύνδεσης ταφικής τελετουργίας και οικιστικής πρακτικής είναι ο κέρονος που εντοπίστηκε έξω από τον τάφο II. Οι κέρονι συχνά συνδέονται με την έννοια της γονιμότητας της γης. Στη MM οικία Αα στα Γουρνιά έχουν βρεθεί τρεις κέρονι σε συνάφεια με πίθους⁴¹. Ο κέρονος του Βόρειου Νεκροταφείου αποτελεί ένα κώικο σύνδεσης των δύο κόσμων, των ζωντανών και των νεκρών. Μάλιστα, κάτι ανάλογο έχει προταθεί ως ερμηνεία για τα ειδώλια ταύρων, ένα αγγείο με παράσταση γυναικών που χορεύουν και τις ενδείξεις για αυξημένη κατανάλωση φαγητού και ποτού στους θολοτούς τάφους της Μεσσαράς κατά την ίδια περίοδο αλλά και την προηγούμενη ΠΜ III⁴².

Επομένως, είναι δυνατόν να υποστηριχθεί ότι οι τάφοι I και II δεν αντίγραφουν οικίες, αλλά υπάρχουν μεμονωμένα στοιχεία που δημιουργούν μία έντονη σύνδεση με τον κόσμο των ζωντανών. Μέσα από αυτήν την σύνδεση υπογραμμίζονται οι συνάφειες της ταφικής αρχιτεκτονικής με την οικιστική αρχιτεκτονική, χωρίς ωστόσο να αμφισβητείται ποτέ ο ταφικός χαρακτήρας των κτισμάτων. Δημιουργείται τότε εύλογα το ερώτημα, πώς αλλάζει η κατανόηση της κοινωνικής δομής στα Γουρνιά εφόσον αλλάζει η αποκατάσταση των τάφων και άρα ο τρόπος με τον οποίο κατανοείται η σχέση ταφικής και οικιστικής πρακτικής;

VI. Κριτική Θεώρηση της κατά Soles αποκατάστασης της MM κοινωνικής δομής στα Γουρνιά

Η διαφοροποίηση του Soles (οικιόμορφοι τάφοι / ελίτ – λακκοειδείς τάφοι / λαϊκές ομάδες) δεν ισχύει, εφόσον οι τάφοι I και II δε θεωρούνται αντίγραφα οικιών. Επιπλέον, έχει ήδη ασκηθεί κριτική⁴³ σε διάφορα σημεία του κοινωνικού μοντέλου που έχει προτείνει ο μελετητής των τάφων των Γουρνιών. Νέες έρευνες τονίζουν την ύπαρξη τοίχων στο Σφουγγαρά, οι οποίοι είχαν εντοπισθεί με την ανασκαφή του χώρου, αλλά δεν είχαν τύχει της ανάλογης προσοχής⁴⁴. Οι τοίχοι αυτοί ήταν μάλλον αντερρεισματικοί, αν και δεν μπορεί να αποκλειστεί η πιθανότητα κτιστών τάφων. Σε κάθε περίπτωση, είναι δυνατόν να υποστηριχθεί ότι και το νεκροταφείο στο Σφουγγαρά ήταν διευθετημένο αρχιτεκτονικά. Μάλιστα, το νεκροταφείο στο Σφουγγαρά συνεχίζει να χρησιμοποιείται ακατάπαυστα μέχρι και την ΥΜ I περίοδο. Επιπλέον, οι ύστερες ταφές κατέστρεψαν τις πρωιμότερες. Επομένως, δεν είναι δυνατόν να εκτιμηθεί η μνημειακότητα του Σφουγγαρά, ούτε να αποκλεισθεί η πιθανότητα ύπαρξης χώρων τελετουργικής δραστηριότητας. Η συνεχής χρήση του Σφουγγαρά δημιουργεί επιπλέον προβλήματα στο μοντέλο Soles. Αν το Βόρειο Νεκροταφείο

41. Soles 1979, 151-3.

42. Branigan 1993, 127-36.

43. Vavouranakis 2002, 23-4. Vavouranakis υπό δημοσίευση.

44. Cooper 2002. Hall 1912, 46.

ανήκει στην ελίτ. Δεν εξηγείται η εγκατάλειψή του, σε αντιπαράθεση μάλιστα με τη συνεχή χρήση του Σφουγγαρά, εφόσον, άλλωστε, το ΥΜ ανάκτορο είναι μία σαφής ένδειξη σταθερής ύπαρξης ελίτ στα Γουρνιά.

Έχει ήδη υποστηριχθεί⁴⁵ ότι η αναζήτηση κοινωνικών ομάδων ελίτ δεν αποτελεί τον πλέον υποσχόμενο τρόπο ερμηνείας των τάφων των Γουρνιών. Είναι ίσως προτιμότερο να διερευνηθεί η σχέση της κοινωνικής δομής με την ταφική τελετουργική δραστηριότητα μέσα από εναλλακτικές ερμηνευτικές οδούς. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο έχει εξετασθεί η σχέση της αρχιτεκτονικής των τάφων I και II και του τοπογραφικού τους περιγύρου. Οι νέες αποκαταστάσεις βοηθούν στην οπτικοποίηση αυτής της σχέσης και έτσι αποτελούν εφελτήριο για αναστοχασμό στο εν λόγω θέμα.

Οι τάφοι I και II κατέχουν θέση-κλειδί στην τοπογραφία των Γουρνιών. Βρίσκονται δίπλα στον οικισμό, αλλά χωρίς να υπάρχει οπτική επαφή με αυτόν. Από την άλλη πλευρά, το Βόρειο Νεκροταφείο αποτελεί ένα έξαρμα του εδάφους σχεδόν στο κέντρο της παράκτιας πεδινής ζώνης, μεταξύ του λόφου της Ακρόπολης και του λόφου Πέρα Αλατσομούρι. Επομένως, βρίσκεται στο σταυροδρόμι της κίνησης από και προς το φυσικό λιμάνι της περιοχής δυτικά του Σφουγγαρά, αλλά και της κίνησης από και προς Παχειά Άμμο στα ανατολικά.

Οι τάφοι I και II, αλλά και τάφος IV και οι υπόλοιποι τάφοι του Βόρειου Νεκροταφείου, οι οποίοι σώζονται σήμερα είτε αποσπασματικά είτε καθόλου, θα ξεχώριζαν από τον περιβάλλοντα χώρο τους, διότι είναι κτιστοί και υπέργειοι. Οι νέες αρχιτεκτονικές αποκαταστάσεις των τάφων I και II δε δικαιολογούν το χαρακτηρισμό των τάφων αυτών ως μνημειακών, αλλά, από την άλλη πλευρά, δεν αφήνουν καμμία αμφιβολία ότι ήσαν κτίσματα διακριτά και ευδιάκριτα μέσα στον ευρύτερο περιβάλλοντα χώρο τους και άρα ένα σημείο αναφοράς στο κοινωνικό τοπίο.

Η επιλεκτική χρήση στοιχείων της οικιστικής αρχιτεκτονικής, καθώς και ο κέρνος και ο βωμός, τονίζουν τη σχέση της ταφικής δραστηριότητας με τον υπόλοιπο κοινωνικό ιστό και ενισχύουν τη θέση-κλειδί του Βόρειου Νεκροταφείου. Είναι δυνατόν να υποστηριχθεί, ότι η ταφική τελετουργία αποτελεί οργανικό κομμάτι της κοινωνικής ζωής. Η τελευταία δεν αποτελείται από υποσυστήματα με στεγανά μεταξύ τους όρια. Αντίθετα φαίνεται να αποτελεί ένα ενιαίο φάσμα από διάφορες πρακτικές, σχέσεις και δομές, στενά συνυφασμένες μεταξύ τους.

Τέλος υπάρχουν κάποια στοιχεία που τονίζουν τη συνέχεια της χρήσης του Βόρειου Νεκροταφείου ήδη κατά την ΠΜ II περίοδο. Ένας λάκκος στον τάφο I περιείχε ΠΜ II αντικείμενα. Ο Soles εικάζει ότι αυτά προήλθαν από τον τάφο III και διασώθηκαν κατά την οικοδόμηση του τάφου I, όταν ο τάφος III ήταν ήδη εκτός χρήσης. Αλλά και η συνολική εντύπωση των τάφων I και II δεν απέχει πολύ από την εντύπωση που θα έδινε ο τάφος III. Η συνέχεια μεταξύ ΠΜ II και ΜΜ τάφων στο Βόρειο Νεκροταφείο είναι δυνατόν να ερμηνευθεί ως ένδειξη της σημασίας της παράδοσης, της συλλογικής μνήμης και τελικά της ιστορίας της κοινότητας των Γουρνιών που

45. Vavouranakis 2002, 23-4. Vavouranakis υπό δημοσίευση.

αντιπροσωπεύουν οι ταφές. Η ανάδειξη της ιστορικής παράδοσης θα ήταν πολύ σημαντική για τα ΜΜ Γουρνιά, εφόσον εκείνη την περίοδο ο οικισμός μετασχηματίζεται σε εκτεταμένο και οργανωμένο κέντρο.

Είναι εύλογο να υποτεθεί ότι οι κάτοικοι των Γουρνιών επιδίωξαν να στηρίξουν τη ριζική αυτή ανανέωση μέσα από την ενδυνάμωση στοιχείων όπως οι τάφοι, οι οποίοι αποδείκνυαν την ιστορική συνέχεια της κοινότητας και άρα τους επέτρεπαν να θεμελιώνουν με ουσιαστικό και αδιασάλευτο τρόπο το δικαίωμά τους να βρίσκονται στο χώρο των Γουρνιών, να τον κατοικούν και να οργανώνουν τη ζωή τους όπως εκείνοι βούλονται. Αν μάλιστα συνυπολογισθεί ότι η ΜΜ περίοδος φέρνει ευρύτερες κοινωνικές αλλαγές στην Κρήτη, πιο γνωστή από τις οποίες είναι η οικοδόμηση και χρήση των πρώτων ανακτόρων, γίνεται ακόμη πιο κατανοητή η διάθεση κάποιων κοινοτήτων να τονίσουν τις ιστορικές τους ρίζες μέσα σε ένα κόσμο αλλαγών και ρευστότητας⁴⁶.

VII. Οι φωτορρεαλιστικές αποκαταστάσεις των τάφων I και II και η κατανόηση της κοινωνικής δομής στα ΜΜ Γουρνιά

Με βάση τα παραπάνω, το «όραμα» του Soles σχετικά με την κυριαρχία μίας ελίτ στον κοινωνικό ιστό των ΜΜ Γουρνιών, αντικαθίσταται από το «όραμα» του Βόρειου Νεκροταφείου και της ταφικής τελετουργίας ως κομβικού σημείου της κοινωνικής δράσης στην περιοχή. Αντί για την αναζήτηση ομάδων φυσικών προσώπων, προτείνεται η σκιαγράφηση μηχανισμών που προκύπτουν μέσα από το αρχαιολογικό υλικό. Αυτοί οι μηχανισμοί βέβαια θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν από διάφορες κοινωνικές ομάδες για την ανάπτυξη «Λόγων»⁴⁷ ισχύος και άσκηση εξουσίας μέσα από την αξιοποίηση της ταφικής τελετουργίας.

Πρέπει να υπογραμμισθεί ότι η νέα αυτή προσέγγιση δεν προβάλλεται ως η μοναδική πραγματική και αντικειμενική ερμηνεία. Αντίθετα, προτείνεται ως μία πιθανή εναλλακτική προσέγγιση των τάφων των Γουρνιών, η οποία υπόσχεται αποτελεσματικότερη κατανόηση της αντίστοιχης κοινωνίας του παρελθόντος. Αντίστοιχα, οι φωτορρεαλιστικές εικόνες των τάφων I και II δεν προτείνονται ως οι μοναδικές δυνατές ορθές αποκαταστάσεις. Ήδη στην κριτική της αποκατάστασης του Soles (βλ. παραπάνω) έχει τονισθεί η ικανότητα των εικόνων να πείθουν, διότι εντυπώνονται πολύ πιο έντονα και υποσυνείδητα από το κείμενο.

Έχει ήδη υπογραμμισθεί⁴⁸, ότι οι εικόνες που παράγονται με ηλεκτρονικά πολυμέσα έχουν ακόμη μεγαλύτερη πειθώ, διότι απευθύνονται στους σύγχρονους κώ-

46. Πρβλ. επίσης και μελέτες για νεώτερες και σύγχρονες κοινωνίες οι οποίες μπορούν ακόμη και να επινοούν «παραδόσεις», εφόσον αυτό είναι απαραίτητο για την πραγμάτωση των στόχων τους (π.χ. Hobsbawm και Ranger 1984).

47. Foucault 1970.

48. Emele 2000.

δικες επικοινωνίας. Ο Emele⁴⁹ μάλιστα παρατηρεί ότι κάποιοι ανασκαφείς στο *Catalhöyük* της Τουρκίας παραπονούνται ότι έχουν εθιστεί τόσο πολύ σε ηλεκτρονικές αποκαταστάσεις, ώστε πολλές φορές δυσκολεύονται να αντιμετωπίσουν ό,τι ανασκάπτουν ως κατάλοιπα και μόνο. Αντίθετα, ακόμη και την ώρα της ανασκαφής αντιμετωπίζουν υποσυνείδητα τα ευρήματα ως αφορμές για πιθανές αποκαταστάσεις. Οι φωτορρεαλιστικές αποκαταστάσεις των Γουρνιών διατρέχουν ακόμη μεγαλύτερο κίνδυνο να θεωρηθούν υποκατάστατα της πραγματικότητας, διότι το υπόβαθρο είναι φωτογραφικό. Στις εικόνες που προτείνονται εδώ, η απεικόνιση των πραγματικών στοιχείων, των αρχαιολογικών καταλοίπων, συνυφαίνεται με την παραγωγή του πολυμεσικού αρχιτεκτονικού μοντέλου. Επιπλέον, το αρχικό σχηματικό μοντέλο έχει επενδυθεί με «υφές»⁵⁰, οι οποίες έχουν αντιγραφεί από φωτογραφίες πραγματικών αρχιτεκτονικών στοιχείων (π.χ. πλινθόκτιστοι ή λιθόκτιστοι τοίχοι, κονιάματα) είτε από άλλες αρχαιολογικές θέσεις είτε από σύγχρονα αρχιτεκτονικά δείγματα (π.χ. παραδοσιακές οικίες).

Για να αποφευχθεί ακριβώς η υποκατάσταση της πραγματικότητας και να διατηρηθεί κατά το δυνατόν η κριτική εγρήγορση του θεατή, προτιμήθηκε η παραγωγή εναλλακτικών εικόνων⁵¹, όπως και η παράθεση του αρχικού σχηματικού ηλεκτρονικού μοντέλου. Ο θεατής μπορεί να συγκρίνει και έτσι να διακρίνει τη διαφορά μεταξύ ανακατασκευής και αρχαιολογικών καταλοίπων. Ταυτόχρονα, το αρχικό μοντέλο επιτρέπει να γίνει κατανοητή η «γενεαλογία»⁵² των εικόνων αυτών και άρα καθιστά ευκολότερη την κριτική τους προσέγγιση.

VIII. Κατακλείδα

Επιχειρήθηκε η ανασκευή της θεώρησης των τάφων Ι και ΙΙ στο Βόρειο Νεκροταφείο των Γουρνιών ως οικιόμορφων. Η ανασκευή επιχειρήθηκε κυρίως με αναθεώρηση της αρχιτεκτονικής τους αποκατάστασης. Οι νέες φωτορρεαλιστικές εικόνες διορθώνουν σε αρκετά σημεία την παλαιά αποκατάσταση και αναθεωρούν την ιδέα ή το «όραμα» του οικιόμορφου τάφου. Έτσι καθίσταται δυνατή η αναθεώρηση των προεκτάσεων του «οράματος» αυτού ως προς την ανασύσταση του κοινωνικού ιστού των ΜΜ Γουρνιών. Προτείνεται μια κριτικότερη θεώρηση του ζητήματος της ύπαρξης ομάδων εξουσίας ή ομάδων ελίτ και αντιπροτείνονται άλλοι όροι κατανόησης της σχέσης ταφικής τελετουργίας και κοινωνικής δομής στα ΜΜ Γουρνιά, ως σχέσης δυναμικότερης και διαλεκτικότερης από ό,τι μέχρι τώρα έχει προταθεί. Οι φωτορρεαλιστικές αποκαταστάσεις στηρίζουν τη νέα αυτή θεώρηση, αν και σκοπός τους δεν εί-

49. Emele 2000.

50. Μετάφραση της αγγλικής λέξης “texture”, η οποία χρησιμοποιείται στο λογισμικό επεξεργασίας εικόνας.

51. Πρβλ. Swogger 2000.

52. Όρος δανεισμένος από το χώρο της φιλοσοφίας: Foucault 1987 [1969], Foucault 1984.

ναι να την παγιώσουν μέσα από την υποσυνείδητη πειθώ της εικόνας. Οι εναλλακτικές αποκαταστάσεις υπογραμμίζουν την ανάγκη της κριτικής ερμηνείας του θεατή και αναγνώστη. Για το λόγο αυτό προσφέρονται ως υποθέσεις εργασίας και εφαλτήριο για περαιτέρω ενασχόληση με το ζήτημα των τάφων I και II, παρά ως παγιωμένες εικόνες.

Γιώργος Βαβουρανάκης
Τμήμα Ιστορίας-Αρχαιολογίας
Πανεπιστήμιο Κρήτης
741 00 Ρέθυμνο
e-mail: vavouranakis@phl.uoc.gr

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Λεμπέση, Α. 1976. Ο οικίσκος των Αρχανών. *Αρχαιολογική Εφημερίς*, 12-43.
- Μαντζουράνη, Ε. 2002. *Προϊστορική Κρήτη: Τοπογραφία και αρχιτεκτονική από τη νεολιθική εποχή έως και τους νεοανακτορικούς χρόνους*. Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου – Α. Καρδαμίτσα.
- Παλυβού, Κ. 1999. *Ακρωτήρι Θήρας: Η οικοδομική τέχνη* (Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας 183). Αθήνα: Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία.
- Σακελλαράκης, Γ. και Ε. Σακελλαράκη. 1997. *Αρχάνες: Μια νέα ματιά στη Μινωική Κρήτη*. Αθήνα: Άμμος – Ίδρυμα Ελένης Νάκου.
- Βασιλειάδης, Δ. Β. 1955. *Εισαγωγή στην αιγαιοπελαγίτικη λαϊκή αρχιτεκτονική*. Αθήνα: Νέα Εστία.
- Ζαγορήσιου, Μ. Γ. 1996. *Λαϊκή αρχιτεκτονική στην Κρήτη*. Αθήνα: Μουσείο Μπενάκη.
- Ζώης, Α. 1976. *Βασιλική Ι: Νέα αρχαιολογική έρευνα εις το Κεφάλι πλησίον του χωριού Βασιλική Ιεραπέτρας* (Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας 83). Αθήνα: Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία.
- Ζώης, Α. 1996. *Κνωσός, το εκστατικό όραμα: Σημειωτική και ψυχολογία μιας αρχαιολογικής περιπέτειας*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Ζώης, Α. 1998α. *Κρήτη - Η Πρώιμη Εποχή του Χαλκού*, τεύχος 2. Αθήνα: Απόδεξις.
- Ζώης, Α. 1998β. *Κρήτη - Η Πρώιμη Εποχή του Χαλκού*, τεύχος 3. Αθήνα: Απόδεξις.
- Agourides, C. 1997. Sea routes and navigation in the third millennium Aegean. *Oxford Journal of Archaeology* 16(1): 1-24.
- Barthes, R. 1983 [1980]. *La chambre claire*. Παρίσι: Cahiers du Cinema, Gallimard, Seuil (1980) [*Ο φωτεινός θάλαμος: Δοκίμιο για τη φωτογραφία*, μτφ. Γ. Κρητικός. Αθήνα: Ράππας, 1983].
- Bintliff, J. 1984. Structuralism and myth in Minoan studies. *Antiquity* 58: 33-38.
- Boulotis, Chr. 1990. Villes et palais dans l' art Égéen du IIe millénaire av. J.-C. Στο: P. Darcque και R. Treuil (επιμ.), *L'habitat Égéen Préhistorique (Bulletin de Correspondence Hellenique Supplement XIX)*, 421-459.
- Boyd, H. 1904. Gournia. *Transactions of the Department of Archaeology, University of Pennsylvania I/I*.
- Boyd, H. 1905. Gournia. *Transactions of the Department of Archaeology, University of Pennsylvania I/III*.
- Boyd-Hawes, H. κ.ά. 1908. *Gournia, Vasiliki and other sites on the Isthmus of Hierapetra, Crete*. Φιλαδέλφεια, Πενν.: The American Exploration Society, Free Museum of Science and Art.
- Branigan, K. 1970. *The foundations of Palatial Crete: A survey of Crete in the Early Bronze Age*. Λονδίνο: Routledge.
- Branigan, K. 1993. *Dancing with death: Life and death in Southern Crete, c. 3000-2000 BC*. Amsterdam: A.M. Hakkert.
- Cadogan, G. 1992. Ancient and modern Crete. Στο: J. Wilson Myers, E. E. Myers και

- G. Cadogan (επιμ.), *The aerial atlas of ancient Crete*. Berkeley / Los Angeles: University of California Press, 31-43.
- Cooper, J. M. 2002. The cemetery of Sphoungaras: New evidence for social hierarchy in Minoan Crete. Abstract for the 103rd annual meeting of the Archaeological Institute of America. *American Journal of Archaeology* 106: 292.
- Emele, M. 2000. Virtual spaces, Atomic Pig-Bones and Miscellaneous Goddesses. Στο: Hodder (επιμ.) 2000, 219-228.
- Evans, A. 1921. *The Palace of Minos at Knossos*, 1. *The Neolithic and Early and Middle Minoan Ages*. Λονδίνο: Macmillan.
- Farnoux, A. 1993. *L'archéologie d'un rêve*. Παρίσι: Gallimard.
- Foucault, M. 1970. *Η τάξη του λόγου*, μτφ. Χ. Χρησιτίδης και Μ. Μαϊδάτσας. Αθήνα: Ηριδανός.
- Foucault, M. 1984. Nietzsche, genealogy, history. Στο: P. Rabinow (επιμ.), *The Foucault reader: An introduction to Foucault's thought*. Λονδίνο: Penguin, 76-100.
- Foucault, M. 1987 [1969]. *L'archéologie du savoir*. Παρίσι: Gallimard, 1969 [*Η αρχαιολογία της γνώσης*, μτφ. Κ. Παπαγιώργης. Αθήνα: Εξάντας, 1987].
- Georgoulaki, E. 1996. *Burial evidence and its religious connotations in prepalatial and old palace Minoan Crete*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή. Λιέγη: Université de Liège.
- Hall, E. 1912. Excavations in Eastern Crete: Sphoungaras. *University of Pennsylvania, The Museum, Anthropological Publications* III:2.
- Hamilakis, Y. 2002. What future for the 'Minoan' past? Rethinking Minoan archaeology. Στο: Y. Hamilakis (επιμ.), *Labyrinth revisited: Rethinking "Minoan archaeology"*. Οξφόρδη: Oxbow, 2-29.
- Hitchcock, L. και P. Koudounaris. 2002. Virtual discourse: Arthur Evans and the reconstructions of the Minoan palace at Knossos. Στο: Y. Hamilakis (επιμ.), *Labyrinth revisited: Rethinking "Minoan archaeology"*. Οξφόρδη: Oxbow, 40-58.
- Hobsbawm, E. και T. Ranger (επιμ.). 1984. *The Invention of tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hodder, I. (επιμ.). 2000. *Towards reflexive method in archaeology: The example at Çatalhöyük*. By members of the çatalhöyük teams (British Institute of Archaeology at Ankara, Monograph 28). Cambridge: McDonald Institute for Archaeological Research.
- Leibhammer, N. 2000. Rendering Realities. Στο: Hodder (επιμ.) 2000, 129-142.
- Lempessi, A. 2002. A Minoan architectural model from the Syme sanctuary, Crete. *Athenische Mitteilungen* 117: 1-19.
- MacGillivray, J. A. 2001. *Minotaur: Sir Arthur Evans and the archaeology of the Minoan myth*. Λονδίνο: Pimlico.
- Rackham, O. και J. Moody. 1996. *The making of the Cretan landscape*. Manchester: Manchester University Press.
- Schoep, I. 1994. Home sweet home: Some comments on the so-called models from the Prehellenic Aegean. *Opuscula Atheniensia* 20: 189-210.

- Seager, R. B. 1912. *Explorations in the island of Mochlos*. Βοστώνη και Νέα Υόρκη: The American School of Classical Studies at Athens.
- Shaw, J. 1973. Minoan architecture: Materials and techniques. *Annuario della Scuola Archeologica di Atene e delle Missioni Italiane in Oriente* XLIX.
- Soles, J. S. 1979. The early Gournia town. *American Journal of Archaeology* 83: 147-167.
- Soles, J. S. 1988. Social ranking in prepalatial cemeteries. Στο: E. B. French και Κ. Α. Wardle (επιμ.), *Problems in Greek prehistory: Papers presented at the Centenary Conference of the British School of Archaeology at Athens, Manchester April 1986*. Bristol: Bristol University Press, 49-61.
- Soles, J. S. 1991. The Gournia palace. *American Journal of Archaeology* 95: 17-78.
- Soles, J. S. 1992. *The Prepalatial cemeteries at Mochlos and Gournia and the house tombs of Bronze Age Crete (Hesperia Supplement XXIV)*. Princeton, N.J.: American School of Classical Studies at Athens.
- Swogger, J. G. 2000. Image and Representation: The Tyranny of Representation. Στο: Hodder (επιμ.) 2000, 143-152.
- Van Effenterre, H. 1980. *Le palais de Mallia et la cité minoenne: Étude de synthèse. Incunabula Graeca* LXXVI, I.
- Vavouranakis, G. 2002. *Funerary landscapes east of Lasithi, Crete, in the Bronze Age*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή. Sheffield: The University of Sheffield.
- Vavouranakis, G. υπό δημοσίευση. Burials and the landscapes of Gournia, Crete, in the Bronze Age. Στο: D. C. Fernandez κ.ά. (επιμ.), *An Odyssey of Space: Proceedings of the 34th Annual Chacmool Conference*. Calgary: Calgary University Press.
- Warren, P. 1972. *Myrtos: An Early Bronze Age settlement in Crete*. Λονδίνο: The British School of Archaeology at Athens / Thames and Hudson.
- Watrous, L. V. και H. Blitzer. 1999. The region of Gournia in the Neopalatial period. Στο: P. P. Betancourt, V. Karageorghis, R. Laffineur και W.-D. Niemeier (επιμ.), *MELETEMATATA: Studies in Aegean Archaeology presented to Malcolm H. Wiener as he enters his 65th year (Aegaeum 20)*. Λιέγη: Université de Liège, 905-909.
- Zois, A. 1990. Pour un schéma évolutif de l'architecture minoenne: A. Les fondations. Techniques et morphologie. Στο: P. Darcque και R. Treuil (επιμ.), *L'habitat Égéen Préhistorique (Bulletin de Correspondence Hélienique Supplement XIX)*, 75-93.
- Zois, A. 1992. Vasiliki. Στο: J. Wilson Myers, E. E. Myers και G. Cadogan (επιμ.), *The aerial atlas of ancient Crete*. Berkeley / Los Angeles: University of California Press, 276-281.

Architectural reconstruction of tombs I and II at the North Cemetery of prehistoric Gournia in Crete

GEORGE VAVOURANAKIS

The North Cemetery at Gournia is a well-preserved and thoroughly studied burial place in east Crete. Middle Minoan tombs I and II are the best known burial complexes of the site. They have been built above the ground. Each tomb has two rooms. Their foundation is stone rubble, while their superstructure was probably mudbricks reinforced with timber. It is possible that the walls were covered with plaster. A stone with a series of small shallow depressions, just outside the two tombs has been interpreted as a kernos. Along with a stepped altar it provided a focus of ritual activity. Literature review and field research have been combined in order to facilitate a series of computer based photorealistic reconstructions that aim to provide a view of both the monuments and their topographical setting. These reconstructions wish to review the established view of these tombs as house duplicates, with proper doors and doorframes, large double windows and alternating layers of timber rafters and mudbricks. Such view has produced the only architectural reconstruction of these tombs until today. Furthermore, it has allowed to reconstruct the social reality behind the archaeological record and argue that house-tombs I and II were the burial places for the elite of Gournia, in contrast to the simple pit burials at the neighbouring site of Sphoungarás. The assumed elite is supposed to have been able to afford to erect burial buildings, provide the dead with valuable gifts, such as gold jewellery and also to host elaborate ritual happenings around the kernos and the stepped altar. The new photorealistic reconstructions make more modest use of timber reinforcements, allow the possibility of plaster on the walls and provide alternative versions with or without doorways. They illustrate that tombs I and II were not house duplicates. Rather they incorporated several features from domestic architecture in a selective manner. Thus, they did not have to be elite products, as much as they might have been so. Instead of the vision of the thriving power of the few, these tombs may be informative of the mechanisms through which the inhabitants of Gournia collectively created and re-negotiated their attitude towards death. Instead of a single black and white line drawing, and a single

linear mono-causal explanation, the photorealistic reconstructions allow a multiple alternative reconstruction versions as well as a series of alternative approaches to the Minoan social reality behind the funerary edifices. Such multivocality becomes necessary in the age of multi-media applications that are able to generate persuasive images and thus soften the critical ability of the viewer. The alternative reconstructions of Gournia aim to keep such critical ability alert.